

С. О. КОРАБЛІН,
*доктор економічних наук,
заступник директора
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

НЕОЛІБЕРАЛЬНИЙ МЕЙНСТРІМ: КОЛИ АМЕРИКА ПРОТИ

Проаналізовано економічні причини привабливості неоліберальної доктрини у міжнародних відносинах. Показано, що, як правило, принципи вільної конкуренції та саморегульованих ринків відстоюють країни, які мають на них явні конкурентні переваги. Коли ж ці переваги зникають, заінтересованість у вільній конкуренції теж зникає. На зміну їй приходять ті чи інші види протекціонізму (включаючи жорсткі адміністративні заборони).

S. O. KORABLIN,
*Doctor of Econ. Sci.,
Deputy Director
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

NEOLIBERAL MAINSTREAM: WHEN AMERICA IS AGAINST

Economic reasons for attractiveness of neo-liberal doctrine in international relations have been analyzed. It is shown that, as a rule, the principles of free competition and self-regulating markets are advocated by countries that have obvious competitive advantages on the markets. When these advantages disappear, interest in free competition disappears. It is replaced by some types of protectionism (including strict administrative prohibitions).

"У нас немає вічних союзників і немає вічних ворогів. Наші інтереси — ось що вічно, постійно, і наш обов'язок — дотримуватися цих інтересів".

Лорд Пальмерстон [1, с. 46].

"Сентиментальна політика не знає взаємності ... Кожен уряд шукає оцінки своїх дій виключно у власних інтересах, як би він не ховав они за юридичними сентенціями ... Єдина здорова основа політики великої держави ... це егоїзм, а не романтика ...".

Отто фон Бісмарк [1, с. 106].

"Для [Теодора] Рузвельта було очевидно, що якщо будь-яка нація не здатна або не бажає діяти на захист власних інтересів, то вона не має права очікувати, що їх почнуть поважати інші країни".

Г. Кіссінджер [1, с. 318].

© Кораблін Сергій Олександрович (Korablin Sergii Oleksandrovych), 2017; e-mail: skorablin@ukr.net.

Обговорювану Доповідь можна розглядати як своєрідний маніфест виборців 45-го президента США – Д. Трампа. Доповідь дозволяє зрозуміти соціальну платформу та економічні очікування прихильників нової адміністрації Білого дому. Враховуючи несподіваність результатів президентської кампанії 2016 р., ідеї, викладені Дж. Фоксом, також можна вважати несподіваними. Але не з огляду на їх унікальність, а тому, що вони дозволили виграти президентські перегони у США – країні, яка вважається найбільш послідовним провідником ідеалів вільного ринку; країні, чия національна мрія переносить їх на практичний ґрунт; країні, яка є оплотом неоліберальної ідеології, рушієм новітньої глобалізації, законодавцем сучасного лібертаріанства і прикладом його можливих втілень. І саме в цій країні, через 36 років після обрання президентом Р. Рейгана, в Овальному кабінеті стали говорити про вади вільної торгівлі, вільної міграції робочої сили, вільного руху капіталу і товарів. Причому ці ідеї вже не служать цілям передвиборчої кампанії: новообраний президент США перевів їх у практичну площину відразу після своєї інавгурації – щодо боротьби з нелегальною імміграцією, пожорсткішання міграційних правил *, будівництва стіни на кордоні з Мексикою [2] та виходу з угоди про ТТП **. Така послідовність є тим показовішою, що в ході виборчої гонки проти майбутнього президента публічно виступили не тільки опоненти-демократи, але й багато лідерів його ж Республіканської партії.

Чи стане нова економічна політика США “трампономікою” і чи перегорне вона сторінку неоліберального мейнстріма – безумовно, велике запитання. Про це, зокрема, говорять ідеї намічених реформ в оподаткуванні та охороні здоров’я. Але те, що ініціативи у зовнішньоекономічній сфері суперечать багатьом неоліберальним постулатам, зрозуміло вже тепер. Ці ініціативи, як і Доповідь Дж. Фокса, являють собою незвичайний комплекс захисних заходів у політиці та ідеології найбільшої економіки світу, викликаний послабленням ряду її конкурентних переваг. Для України такі метаморфози є тим важливішими, чим довше ми чіпляємося за міф про досконалий ринок і глибше занурюємося у вир сировинної спеціалізації, тоді як успішні країни борються навколо – і проти – нас не за свободу торгівлі (руху капіталу і робочої сили), а за зміцнення своїх конкурентних переваг, технологічне домінування, зайнятість і доходи власних громадян.

Глобалізація: виграють не всі

Доповідь Дж. Фокса – компактна, але багатопланова праця. Як зазначає сам автор, вона присвячена не тільки і не стільки торговельній політиці та торговельним угодам, скільки їх асиметрії; глобалізації та нерівномірності

* President Trump’s Executive Order on Immigration // The New York Times. – March 6. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nytimes.com/2017/03/06/us/politics/trump-executive-order-immigration-text.html?_r=0.

** Trump signs executive order withdrawing US from TPP trade deal, France24, Latest update : 2017-01-24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.france24.com/en/20170123-usa-trump-sign-orders-nafta-tpp-report-immigration-border-security-canada-mexico>.

му розподілу пов'язаних з нею вигід і втрат; неготовності та небажанню нести вантаж її витрат; визначенню внутрішніх і зовнішніх національних інтересів; освітнім і професійним особливостям (недолікам) робочої сили США; етичним нормам конкуренції та глобалізації; принципам і цілям економічної геополітики.

Доповідь Дж. Фокса вказує на нерівномірність розподілу доходів і багатства у найбільшій і одній з найблагополучніших країн світу. Як з'ясується, багато американців вважають цю нерівність несправедливою. Доповідь та останні президентські вибори свідчать про спірне ставлення до неоліберального мейнстріма як на побутовому рівні — серед рядових виборців, так і на професійному — в колі американських аналітиків, політиків, соціологів, економістів. У цьому розумінні перемога Д. Трампа — нехай тимчасовий, але очевидний успіх альтернативних підходів до визначення цілей і завдань економічної політики.

Такі альтернативи передбачають більш рівномірний і справедливий розподіл плодів економічного зростання і глобалізації не тільки між найбільшими фінансовими компаніями та робітниками у США, але й між правлячими елітами і найманою працею у країнах "третього світу". Отже, у центрі Доповіді не глобалізація як така, а відсутність повноцінного доступу у мільйонів (чи мільярдів?) людей в усьому світі до всіх її переваг.

Доповідь не піддає сумніву достоїнства глобальної кооперації. Критику спрямовано проти її витрат для США, проти домінування міжнародних правил, які захищають інтереси мультинаціональних інвесторів на шкоду інтересам робітників, навколишньому середовищу і правам людини, проти заснування системи, яка б дозволила суддям, пов'язаним з корпораціями, превалювати над рішеннями "демократично обраних урядів".

Ці аргументи проливають нове світло на причини виходу США із 12-сторонньої угоди про ТТП, планів цієї країни замінити її на серію двосторонніх угод і відмови від захисту принципів вільної торгівлі на останньому саміті міністрів фінансів G20*.

Рекомендації Доповіді навряд чи можуть викликати подив з приводу зростання інвестицій в освіту, інфраструктуру і технології; розширення доступності охорони здоров'я і спеціальних професійних програм для робітників; проведення податкових і регуляторних реформ для стимулювання економічного зростання.

Досить нестандартною, принаймні для США, є пропозиція щодо посилення прав і ролі профспілок у відновленні переговорних позицій американських робітників.

Пропозиція щодо боротьби з валютними маніпуляціями "третьох країн" має досить реалістичний вигляд, оскільки досвіду боротьби проти

* Министры G20 отказались от обещания защищать свободную торговлю // ВВС (Русская служба). — 18 марта. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bbc.com/russian/news-39316116>.

курсів політики Китаю Сполученим Штатам не позичати *. Разом з тим обмеження проти торговельних партнерів, які відкидають захист прав праці та людини, є мало ймовірними, хоча б тому, що такий крок буде на руку конкурентам, які не переймаються тонкощами норм загальноприйнятої моралі.

Нарешті, запровадження масових санкцій проти офшорних юрисдикцій здається неправдоподібним. Не тільки тому, що до них відносять штат Делавер, ряд країн – членів ЄС і безліч островів/територій, підконтрольних історичному союзнику США – Великобританії. Важливіше, що цей захід не є вигідним великому американському та європейському бізнесу, який просто не допустить його практичної реалізації. Що ж до самих офшорних юрисдикцій, то вони з легкістю можуть оскаржити такі санкції, вказавши, що низькі податки – конкурентна перевага, забезпечена ефективністю державних інститутів. І якщо у країнах “третього світу” такий аргумент не має переконливого вигляду, то цього не скажеш у випадку, коли йдеться про Швейцарію, Австрію, Ірландію або, наприклад, Мальту.

Мейнстрім змінює русло?

Доповідь Дж. Фокса не обтяжена статистикою. В інших умовах цей факт міг стати причиною для її серйозної критики. Але на боці Дж. Фокса інша статистика – виборча. Як виявилось, на Середньому Заході живе так багато американців робітничих спеціальностей, які вважають себе несправедливо обділеними, що їхнє “Ні!” американській політиці доходів неочікувано привело у Білий дім яскравого критика новітньої глобалізації та ряду основоположних тез неоліберального мейнстріма.

Безумовно, такий результат – один з наслідків Великої рецесії, тягар подолання якої ліг не на фінансовий сектор, а на плечі рядових платників податків. Оскільки фінансовий сектор спровокував глобальну кризу, і на його порятунок уряд США кинув трильйони доларів, мільярди з яких ішли на компенсації співробітникам прогорілих банків, то простих американців така ситуація не могла порадувати. Тим більше, що багато з них стали жертвами цієї кризи, втративши не тільки роботу, але й дах над головою. Але навіть менш болючі втрати виявилися дуже відчутними. Як зазначає Дж. Стігліц, “через шість років після початку кризи середній рівень добробуту впав на 40 процентів порівняно з докризовими показниками” [3]. Вільно чи не вільно окреслені проблеми збіглися з перерозподілом потужностей і робочих місць у рамках дії нових зон вільної торгівлі. Такі зони створюють не тільки зайнятість, але й безробіття, з огляду на що оцінити їх переваги змогли далеко не всі: згідно з Доповіддю Дж. Фокса, лише у випадку з НАФТА йшлося про втрату 700 тис. робочих місць у США і ще 95 тис. – у рамках американо-кореїської зони вільної торгівлі всупереч початковим обіцянкам збільшити їх кількість, відповідно, на 200 тис. і на 70 тис.

* Не менш показовими в цьому відношенні були також міжнародні ультиматуми і докори у ході недавніх “валютних війн”.

Разом з тим зазначені втрати — не єдина причина зростання уразливості американського ринку праці. Справа в тому, що за останні 50 років у глобальній економіці сталися серйозні структурні зрушення, які супроводжувалися:

— падінням частки США у виробництві світового ВВП (тут і далі — у поточних доларових цінах) із 39,7% (1960 р.) до 21,2% (2011 р.) *;

— паралельним зростанням відношення американського імпорту до ВВП із 4,2% до 17,3%.

Ці процеси не могли не підвищити чутливість американської економіки до курсових коливань долара і до обсягів споживаного нею імпорту: чим сильнішою ставала залежність від імпорту, тим більша кількість американців відчували жорсткість конкуренції з іноземною робочою силою та ризик втратити роботу.

Для новітньої американської економіки такі ефекти виявилися дуже незвичними. Недарма Дж. Фокс вказує, що глобалізація відкрила американських робітників та їхні співтовариства для грубої глобальної конкуренції, до якої вони були не готові. Після Другої світової війни подібні проблеми були більше характерними для зруйнованих європейських країн та економік "третього світу", але не для США.

США тоді активно кредитували своїх політичних союзників, які за рахунок цих кредитів масово імпортували американську продукцію. Не дивно, що ще у 1960–1971 рр. торговельний баланс цієї країни залишався додатним. На думку Дж. Фокса, це дозволяло боротися за свободу торгівлі та низькі торговельні тарифи, що, очевидно, було вигідним Сполученим Штатам, але не завжди — їх торговельним партнерам: після "Другої світової війни американські виробники тимчасово одержали унікальну відносну перевагу над зарубіжними конкурентами. Завдяки цьому США стали лідером із зниження тарифів" (с. 19).

Якщо у 1960 р. частка США у глобальній грошовій масі (агрегат M2) наближалася до 50%, то сьогодні вона знизилася до 17–18%. З такою динамікою колишні кредитні можливості Сполученим Штатам вже не під силу. У долара з'явилося чимало серйозних конкурентів у вигляді єдиної європейської валюти (євро), китайського юаня, японської ієни, які використовуються національними урядами для просування на зовнішніх ринках свої власних торговельних кредитів і експорту.

У 2015 р. до п'ятірки світових лідерів з профіциту поточного рахунку входили Китай (330,6 млрд. дол.), Німеччина (280 млрд.), Японія (135,6 млрд.), Корея (105,9 млрд.) і Швейцарія (77,4 млрд. дол.) **. Країною ж з найбіль-

* Тут і далі (якщо не вказано іншого) джерелом міжнародної статистики, розрахунків і порівнянь слугує база даних Світового банку на дату останнього оновлення 27.04.2017 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>.

** МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://data.imf.org/?sk=7A51304B-6426-40C0-83DD-CA473CA1FD52&ss=1484148890404>.

шим його дефіцитом були США (–463 млрд. дол.) *. Таким чином, сьогоднішні нетто-експортери виявилися гідними свого колишнього кредитора і вчителя. Йому ж, з огляду на втрату колишніх переваг, тепер доводиться пристосовуватися до нових реалій, частково змінюючи на ходу не тільки свої колишні принципи і погляди, але й, можливо, торговельні угоди.

Теорія і практика міжнародної торгівлі

Безробіття, яке аналізує Дж. Фокс, є структурним – частина американських робітників втрачають роботу внаслідок появи нових конкурентів, нової продукції, нижчих витрат при її виробництві, більш освіченої та компетентної іноземної робочої сили.

Теорії міжнародної торгівлі розглядають такі втрати як природні та виправдані, оскільки їх абсолютна величина вважається меншою від взаємних вигід торгуючих країн. Тим часом подібні аргументи хороші лише для бенефіціарів цих переваг. Для тих же, хто втрачає роботу і бізнес, потрібні зовсім інші докази і перспективи. А вони, як виявляється, далеко не завжди є привабливими навіть у такій успішній країні, як США. З цього приводу Дж. Фокс із сарказмом зауважує, що, згідно із загальноприйнятою економічною мудрістю, “робітники повинні бути вдячними за те, що їхні робочі місця, зарплати, соціальну стабільність і майбутнє їхніх дітей було проміняно на дешеву нижню білизну і мобільні телефони” (с. 18).

Але практичної відповіді на це запитання теорія поки що не запропонувала. Для України, чий рахунок поточних операцій за останні 11 років зводиться з дефіцитом у 0,2–9% ВВП і постійно вимагає дедалі нових і нових зовнішніх кредитів, це зовсім не порожній факт.

Теорії міжнародної торгівлі є чіткими та однозначними щодо абсолютних, відносних і конкурентних переваг, а також їх економічних ефектів. Але щодо доступу до цих ефектів – теоретичної ясності набагато менше: як при аналізі їх міжнародного розподілу, так і внутрішньонаціонального.

Вважається, що “вершки” глобалізації знімають ті її учасники, у яких більше “переговорних переваг і сили”. А вони далеко не завжди зводяться до економічних аргументів: історія має багато прикладів, коли на перше місце виходять геополітичні міркування і банальний військовий примус. У цьому розумінні показовим є зауваження Дж. Фокса про те, що з падінням Радянського Союзу геополітичні резони для торговельної політики “холодної війни” також зникли.

Послаблення колишнього економічного і фінансового домінування США ускладнює лібералізацію їх торговельної політики. У Китаї в цьому відношенні ситуація є діаметрально протилежною. Дотримуючись стратегії державного регулювання і досягнувши статусу другої економіки світу, Пекін тепер може дозволити собі певне послаблення своїх адміністративних обмежень, які, все ж, залишаються незрівнянно жорсткішими, ніж у США. Як результат, сьогодні у нього торговельна риторика має навіть більш

* МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.imf.org/?sk=7A51304B-6426-40C0-83DD-CA473CA1FD52&ss=1484149272260>.

ліберальний вигляд, ніж у Вашингтона, — феномен, на який звернули увагу практично всі учасники форуму в Давосі взимку 2017 р. *. Безумовно, в даному випадку високим є елемент формалізму і міжнародної самореклами. Тим часом його наявність зумовлена далеко не формальними причинами, а зростанням економічної могутності Китаю, з чим тепер змушений рахуватися практично весь світ.

Як далеко зайдуть США на шляху економічного протекціонізму — сказати гранично складно. Але той факт, що звернення до нього має об'єктивні причини, є цілком зрозумілим. Як і те, що потреба цієї країни в особливо-му захисті внутрішнього ринку може з часом навіть посилитися — із зростанням її торговельної відкритості.

Для американських робітників такий сценарій може спричинити одне — загострення їхньої зовнішньої уразливості — тим більше, що, згідно з Дж. Фоксом, дві третини з них не мають освіти, яка б виходила за межі шкільної програми.

Конкурентні переваги та ринкові свободи. Ринок праці

В економіках з високими середньодушовими доходами (за класифікацією Світового банку) чисельність робочої сили у 2016 р. становила 583 млн. осіб, тоді як у країнах з низькими і середніми середньодушовими доходами вона була в 4,9 раза більшою та перевищувала 2,8 млрд. осіб. Не потрібен спеціальний аналіз, щоб зрозуміти: тільки-но багаті країни трохи відкривають свій ринок праці, відразу ж станеться стрімкий перерозподіл глобальної зайнятості та доходів.

Представники "другого" і "третього світу" від нього виграють, діставши доступ до краще оплачуваної роботи. "Перший" же світ змушений буде з ними ділитися, причому він зіткнеться з різким зростанням внутрішньої конкуренції, падінням душевих доходів і стрибком майнової нерівності. У цьому відношенні доцільно звернути увагу на майже повний збіг у 2016 р. чисельності робочої сили у США (162,8 млн. осіб) та армії безробітних у країнах з низькими і середніми середньодушовими доходами (159,7 млн. осіб).

Чи треба пояснювати, що при такій статистиці свобода конкуренції на міжнародному ринку праці для багатих країн залишається неприйнятною: надто болісними є її миттєві результати і туманними довгострокові перспективи. Тому Норвегія і Швейцарія не вступають навіть до ЄС, не кажучи вже про те, щоб відкрити ринки праці для вихідців з менш благополучних країн.

У цьому контексті турбота про американських робітників, яка простежується у Доповіді Дж. Фокса, так само як і нова політика США, є дуже

* Xi Jinping portrays China as a rock of stability. But does he really want to be a global leader? // The Economist. — January 21. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economist.com/news/china/21715035-does-he-really-want-be-global-leader-xi-jinping-portrays-china-rock-stability>.

співзвучними сьогоднішній боротьбі ЄС з мігрантами. В усіх випадках йдеться про дуже жорсткий протекціонізм на ринку праці. Захищаючи в теорії глобальну конкуренцію, країни “золотого мільярда” не припускають навіть думки про те, щоб трохи відкрити їй свій ринок зайнятості *.

Уже декілька років весь світ є свідком титанічних зусиль країн ЄС з обмеження припливу біженців з Африки, Азії та Близького Сходу, а також з їх виселення за межі Європи.

При цьому вживаються дії, з неоліберальної точки зору, просто сюрреалістичні. Зовнішні кордони ЄС огорожуються рядами колючого дроту. Причому іноді одного його ряду виявляється мало **. Виникають загороди і між країнами – членами ЄС ***, відкликаються посли ****, на кордон висилаються армійські підрозділи ****. Повертається паспортний контроль між країнами – учасницями Шенгенської зони *****. Здійснюються виплати іммігрантам – з тим, щоб вони покинули Європу *****. Призупиняється рух пасажирського транспорту для упередження приїзду небажаних мігрантів. Уряди європейських країн відмовляються приймати їх у рамках раніше погоджених квот *****. Колеги по Євросоюзу загрожують за це скасуванням субсидій, передбачених у рамках єдиного бюджету ЄС *****.

* Меркель назвала строки повернення беженцев домой // ZN.UA. – 30 января. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/WORLD/merkel-nazvala-sroki-vozvrashcheniya-bezhencev-domoy-202932_.html.

** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-hungary-idUSKCN1110F9?feedType=RSS&feedName=worldNews&utm_source=Twitter&utm_medium=Social&utm_campaign=Feed%3A+Reuters%2FworldNews+%28Reuters+World+News%29.

*** Австрия укрепляет границу с Италией // Русская служба DW, 2016-2-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/ru/австрия-укрепляет-границу-с-италией/a-19051719>.

**** Греция отозвала посла из Австрии из-за обсуждения проблемы беженцев без нее // ZN.UA. – 25 февраля. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/WORLD/greciya-otozvala-posla-iz-avstrij-iz-za-obsuzhdeniya-problemy-bezhencev-bez-nee-205462_.html.

***** Болгария направила войска на свои границы для защиты от мигрантов // Корреспондент.net, 5 марта 2016 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3638896-bolharyia-napravyla-voiska-na-svoy-hranytsy-dlia-zaschyty-ot-myhrantov>.

***** Germany wants extension of Schengen border controls : paper. – January 23. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.yahoo.com/germany-wants-extension-schengen-border-controls-paper-114846182.html>.

***** Австрия увеличивает выплаты добровольно уезжающим мигрантам // Корреспондент.net. – 23 марта. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3830356-avstryia-uvelychyvaet-vyplaty-dobrovolno-uezzhaischym-myhrantam>.

***** В Чехии отказались принимать беженцев // Корреспондент.net. – 16 апреля. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3840353-v-chekhyu-otkazalys-prynymat-bezhentsev>.

***** Австрия требует увязать субсидии ЕС с распределением беженцев // Корреспондент.net. – 8 марта. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3824210-avstryia-trebuat-uviazat-subsydy-es-s-raspredeleniyem-bezhentsev>.

Укладається угода з Туреччиною про висилання на її територію іноземців-нелегалів. Ціна питання — обіцянка членства в ЄС плюс 3 млрд. євро на розміщення репатріантів *. Лунають пропозиції про створення цілої серії таких таборів за межами ЄС **. Головна їх мета — облаштування зовнішнього захисту від напливу іноземних мігрантів, який передбачає виділення "відступних" країнам, готовим прийняти у себе не бажаних для Європи гостей ***.

Найрадикальнішим на цьому фоні є рішення Великобританії про вихід з ЄС. Її громадяни не приховують, що однією з головних причин, які схилили їх до Brexit, став неконтрольований приплив іноземців. Аргумент досить дивний, якщо врахувати, що йдеться про колиску класичної політекономії та теорії вільної конкуренції, про батьківщину М. Тетчер і натхненного нею неоліберального мейнстріма, і нарешті — просто про країну Англійської корони, яка століттями уособлювала практику та ідеологію світової торгівлі та глобалізації — як в епоху рабства і цукрових плантацій, так і в добу промислової революції XIX ст.

У цьому контексті сплеск націоналізму і ксенофобії у країнах континентальної Європи має більш помірний вигляд. Хоча неважко помітити, що багато з них (як, наприклад, Франція і Нідерланди) виступали свого часу не меншими, ніж Великобританія, рушіями глобалізації та власниками великих колоніальних володінь. Тому століття власного досвіду могли б прищепити їм більш високу стійкість і толерантність до відкритої конкуренції на ринках не тільки товарів/послуг і капіталу, але й робочої сили.

Правда, як показує життя, вільні змагання за наявності національних переваг і за їх відсутності — дві великі різниці. У цьому відношенні неоліберальний мейнстрім, по суті, освячує міжнародну конкуренцію тільки для товарів/послуг і капіталу, відображаючи уподобання індустріального світу, і це не дивно, якщо врахувати, що саме він і слугує головним натхненником і носієм ідей глобальної саморегуляції ринку. Там же, де цих переваг недостатньо (зокрема, на ринку праці), про неоліберальну доктрину просто ніхто не згадує.

Безумовно, міжнародний бізнес і політика живляться своїми власними резонами, звертаючись до теорії лише у випадку гострої необхідності. У цьому розумінні не всяка економічна концепція може бути відповідаль-

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_en.pdf.

** Прем'єр Венгрії пропонує створити в Ливії город для беженців // Русская служба DW, 2016-9-24 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3749391-premer-venhryu-predlozhyt-sozdat-v-lyvyy-horod-dlia-bezhentsev>; Австрія пропонує створити центри для беженців за межами ЄС // Корреспондент.net. — 5 марта. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3822915-avstryia-predlozhyt-otkryt-tsentry-dlia-bezhentsev-za-predelamy-es>.

*** ЄС дасть гроші на центри для беженців в Білорусі // Корреспондент.net. — 13 января. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3800515-es-dast-denhy-na-tsentry-dlia-bezhentsev-v-belarusy>.

ною за те, як її трактують або використовують на практиці політики. Але якщо “теорія”, культивована в усьому світі, вперто відмахується від життєвих фактів тільки тому, що вони не вкладаються в її “прокрустове ложе”, то, очевидно, мову треба вести про її спроможність.

У такому контексті теорії міжнародних ринків мали б проявити більшу послідовність, окресливши (або хоча б визнавши) межі своїх практичних прикладань. Тим часом ці очевидні колізії не дістають жодного відображення в неоліберальному мейнстрімі, усі докази якого в реальній політиці стосуються тільки свободи конкуренції на ринках товарів/послуг і капіталу — там, де переваги індустріальних країн є найбільш явними, а практичні ризики мінімальними. Коли ж ці ризики, навпаки, високі, мейнстрім “змінює русло”, спрямовуючи практичну політику в обхід міжнародних ринків праці.

Ринки товарів/послуг і капіталу

Якщо на глобальному ринку зайнятості відносно надлишковість ресурсів демонструють небагаті або відверто бідні країни, то на грошових ринках — відповідно, економічно розвинуті. У такому випадку їх інтерес до вільної конкуренції виявляється на порядок вищим, ніж у країн з низькими та середніми доходами.

У 2015 р. на країни з високими середньодушовими доходами припадало приблизно 63% усіх коштів (агрегат M2), які циркулювали у світовій економіці. Решта 37% глобальної грошової маси оберталась у країнах з низькими і середніми середньодушовими доходами (включаючи Китай (приблизно 25%), який належить до країн із середніми середньодушовими доходами).

За таких пропорцій міжгрупові грошові потоки не мають серйозних ризиків для групи багатих країн, чого, наприклад, не скажеш про дрібніші економіки. Адже, якщо тільки 1% кредитної маси потрапить з країн з високими доходами до їх найбідніших сусідів, то у тих обсяг внутрішніх кредитів, виданих фінансовою системою, збільшиться у 9,4 раза. У країнах же із середніми середньодушовими доходами (без урахування Китаю) цей 1% може збільшити їх кредитний портфель на 8,2% (у доларовому еквіваленті), що фактично подвоїть середньорічні темпи його зростання (8,4%), які спостерігалися протягом останніх 38 років (1978–2015 рр.).

Зрозуміло, що такий кредитний бум може завершитися як істотним успіхом, так і серйозними проблемами — залежно від якості кредитних вкладень, які, на жаль, не завжди вдалі. Адже, як підтвердив досвід Великої рецесії, іноземний капітал далеко не завжди гарантує стале зростання виробництва. Не дивно, що за таких ризиків малі економіки схильні до тих чи інших заходів контролю над рухом капіталу (але це, звичайно, не є єдиною його причиною).

Країнам же з високими доходами така обачливість здається зайвою, з огляду на що вони, як правило, критикують заходи державного контролю, відзначаючи його неефективність. Правда, дієвість власних бар’єрів у бо-

ротьбі з трудовою міграцією аналізується цими країнами вкрай рідко, не кажучи вже про їх критику або скасування.

Зазначені суперечності легко пояснити нерівномірністю у світовому розвитку і виробництві: у 2015 р. країни з високими середньодушовими доходами генерували близько 64% глобального ВВП. Причому їх сукупний ВВП утричі перевищував ВВП країн, що розвиваються (без Китаю, на який припадало майже 15% світового виробництва). У таких умовах багаті країни домінують у глобальній структурі грошових потоків — як в експорті капіталу, так і в оплаті товарів і послуг. Це дозволяє їм відстоювати ідею свободи в торгівлі, валютних розрахунках, русі капіталу і трактувати її як універсальний принцип міжнародного співробітництва.

Той факт, що на їх власні ринки праці цей принцип не поширюється, залишається без жодної уваги, не кажучи вже про його переведення у практичну площину. Безумовно, така суперечливість і непослідовність — не що інше, як здоровий практицизм, націлений на захист не ліберальних цінностей, а національних інтересів і благополуччя. І в цій частині теорія і практика економічно розвинутих країн йдуть пліч-о-пліч, зовсім не соромлячись логічних колізій такого союзу.

Вашингтонський консенсус: практичні альтернативи

Пакет неоліберальних приписів для країн з фінансовими проблемами є досить стандартним. У міжнародну практику він увійшов як Вашингтонський консенсус. І хоча його критика налічує вже не один десяток років, все ж широкої практичної альтернативи йому до початку Великої рецесії не спостерігалось. Принаймні, у практиці міжнародних фінансових організацій [4; 5].

Тим часом Доповідь Дж. Фокса можна розглядати крізь призму такої альтернативи — як мінімум, щодо нівелювання торговельних дефіцитів і пов'язаного з ними безробіття. Адже, згідно з неоліберальною доктриною, в цьому питанні без односторонньої дерегуляції та лібералізації зовнішньоекономічної діяльності не обійтись. У Доповіді ж пропонується інший підхід — взаємної симетрії: відкривати свій ринок для іноземних товарів не ширше, ніж це роблять прямі та приховані конкуренти.

Так, критикуючи не вигідність для США ряду торговельних угод, Дж. Фокс зазначає, що для зниження тарифу НАФТА вимагала, щоб "мінімум 65% товарів, які імпортуються з Мексики, насправді були там вироблені". Це означає, що "35% імпортованих США товарів можуть бути зроблені в країнах з ще меншими заробітними платами, ніж у Мексиці. ТТП ж ще більше занижує поріг правила "країни походження товару": для застосування преференційного тарифу в країнах — членах ТТП повинно вироблятися тільки 55% (а у деяких випадках — тільки 30%) товару" (с. 22). Автор Доповіді вказує, що такими положеннями активно користується Китай, який, не будучи учасником ТТП, обхідним шляхом експортує свою продукцію до США через країни цієї угоди, нарощуючи власний зовнішньоторговельний профіцит і посилюючи дефіцит зовнішньої торгівлі у Сполучених Штатах.

Мабуть, саме така логіка лежить в основі критики новою адміністрацією Білого дому багатьох торговельних угод та її намірів змінити їх на користь правил зовнішньої торгівлі, вигідніших для США. Очевидно, цей підхід не збігається з платформою Вашингтонського консенсусу, згідно з яким для будь-якого учасника лібералізації та вільної торгівлі їх вигоди завжди перевищують можливі витрати.

Долаючи Велику рецесію, індустріальні країни були не проти переступити і через інші положення Вашингтонського консенсусу. Так, МВФ і ЄС підтримали (або ініціювали) дуже жорсткі рестрикції на рух капіталу в Ісландії, на Кіпрі та у Греції. Пізніше цей підхід став простежуватись у стабілізаційних програмах інших проблемних країн – членів МВФ, хоча спеціальної уваги до даного факту Фонд поки що не привертає.

Але це не змінює суті того, що відбувається: неоліберальний контур у глобальній економіці стає дедалі більш розпливчастим – крім жорсткого регулювання міжнародних ринків праці, провідні економіки світу з легкістю вдаються до адміністративних обмежень на власних товарних ринках і ринках капіталу. Якщо, звичайно, такі заходи відповідають їх національним інтересам.

Наскільки такий підхід відповідає доктрині ефективного ринку та його неоліберальній платформі – запитання риторичне. Тим більше, якщо ще згадати широкий комплекс державних програм, запущених практично усіма провідними країнами світу для подолання Великої рецесії та її наслідків.

Асиметрія: національні переваги і свобода конкуренції

У провідних країнах у політики зачинених дверей, безумовно, є не тільки гарячі прихильники, але й ярі противники. Причому останні роблять усе від них залежне, щоб дати гідний притулок біженцям-іноземцям. Згідно з Євростатом, ті самі країни ЄС у 2016 р. прийняли їх понад 700 тис. осіб – удвічі більше, ніж у 2015 р. *. Проте подібні зусилля не є вирішальними у питанні глобальної лібералізації ринку праці, і серйозної уваги міжнародні організації йому не приділяють. Адже якщо, наприклад, МВФ виступає провідником лібералізації ринку капіталів і міжнародних розрахунків, а ГАТТ/СОТ – світової торгівлі товарами і послугами, то перед МОП подібні завдання взагалі не стоять, а її країни-учасниці мають “суверенне право розвивати ... власні політики для управління трудовою міграцією” **. У цьому контексті показовою є відсутність будь-якої значущої реакції МОП на міграційну кризу в Європі.

* Eurostat - Newsrelease, 70/2017 - 26 April 2017. Asylum decisions in the EU. EU Member States granted protection to more than 700000 asylum seekers in 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8001715/3-26042017-AP-EN.pdf/05e315db-1fe3-49d1-94ff-06f7e995580e>.

** Promoting Fair Migration. Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (articles 19, 22 and 35 of the Constitution). General Survey concerning the migrant workers instruments. Third item on the agenda: Information and reports on the application of Conventions and Recommendations, Report III (Part 1B). International Labour Conference, 105th Session, 2016, P. 47. Geneva : International Labour Office.

Складається парадоксальна ситуація. Міжнародні інститути, любляючи ринкові свободи, "не помічають" глобальних бар'єрів на шляху робочої сили — єдиного ресурсу, який робить економіку економікою. В таких умовах вільна міграція капіталу бідних країн виявляється деструктивною: оскільки, як правило, він перетікає до благополучних економік, де його охоче приймають, але ухиляються від попутного припливу робочої сили, то вона потрапляє у пастку.

Через низьку капітало- і фондоозброєність трудові доходи в бідних країнах і так мізерні. При вільному ж впливі національного капіталу вони і зовсім стають злиденними. Це лише посилює розрив між багатими і бідними країнами. За даними Світового банку, у 2015 р. різниця в їх середньодушових доходах досягала 65 разів.

Такий диспаритет невблаганно штовхає в бік країн "першого" світу мільйони робітників-мігрантів і біженців з "другого" і "третього світу". Крім того, він змушує небагаті країни перешкоджати впливу за кордон свого національного капіталу — з тим, щоб хоча б якось пом'якшити дисбаланс, який підживлюється односторонньою закритістю ринків праці успішних економік. Логіка подібного контролю над рухом капіталу мало чим відрізняється від логіки, запропонованої в Доповіді Дж. Фокса:

- використовувати переваги глобалізації на основі взаємної симетрії;
- відкриватися зовнішній конкуренції, беручи до уваги наявність ринкових переваг.

Про те, що такий підхід не відповідає принципам неоліберального мейнстріма, говорити не доводиться. Як, зрештою, не доводиться говорити і про те, наскільки йому відповідають регулятивні заборони, що запроваджуються індустріальними країнами заради своїх національних інтересів.

Україна: декілька практичних зауважень

У квітні 2017 р. безробіття у США знизилося до 4,4% *, що було нижчим від його природного рівня (4,74% **). В Україні безробіття коливається близько 9% (2014—2016 рр.) ***. Причому у лютому 2017 р. Державна служба зайнятості України повідомила, що за кордоном працюють 5 млн. українців ****. З урахуванням чисельності робочої сили в нашій країні (близько 18 млн. осіб *****) виходить, що, як мінімум, третина з них не можуть знайти гідну (або взагалі якусь) роботу у себе на Батьківщині.

Навіть без порівняння відносних параметрів ринків зайнятості у США і в Україні зрозуміло, що у нас уже не перший рік розігрується не просто на-

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate>.

** Federal Reserve Bank of St. Louis [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://fred.stlouisfed.org/series/NROU>.

*** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

**** ZN.UA [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zn.ua/UKRAINE/zarubezhom-rabotaet-5-mln-ukraincev-gossluzhba-zanyatosti-238665_.html.

***** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ціональна драма, а реальна трагедія: безробіття; неповна зайнятість; повзуча бідність, яка переходить у злиденність; масовий від'їзд за кордон молодих, здібних, кваліфікованих і підприємливих працівників/співробітників; неповні сім'ї “заробітчани”, діти, що залишаються без належного нагляду і опіки; моральна спустошеність, соціальна депресія і злочинність (згідно з окремими оцінками, зростання безробіття на 1 процентний пункт асоціюється із збільшенням кількості вбивств і самогубств на 4 процентних пункти [6]).

Сьогодні ситуація із зайнятістю в Україні, імовірно, є гіршою, ніж у роки Великої депресії, коли безробіття у США досягало майже 25% [7]. Тим часом досвід Сполучених Штатів у боротьбі з ним не має теоретичних меж: як тоді, так і тепер затребуваними є всі прийоми, здатні забезпечити якнайшвидший позитивний результат, незалежно від того, йдеться про “ринкові” чи “адміністративні” методи управління. Найважливіший критерій їх відбору – кінцева результативність. Саме вона слугує теоретичним виправданням політичних рішень, а не навпаки. При цьому безумовним пріоритетом виступають національні інтереси.

Які вони на українському ринку праці – сказати складно. На це вказує не тільки статистика зайнятості, але й хаотичність дій держави із завантаження і розвитку виробничих потужностей. Так, раціональний крок із “заморожування” експорту лісу-кругляку заради його обробки в Україні наштовхується на опір з боку імпортерів в особі країн – членів ЄС, і ... українського уряду: вітчизняний віце-прем'єр-міністр з євроінтеграції, по суті, підтримала наших європейських конкурентів, підкресливши неефективність цього мораторію з огляду на активну контрабанду лісу-сирцю до Європи *. Таким чином, замість консолідації зусиль у боротьбі з контрабандою було запропоновано її легалізувати – на догоду ЄС і на шкоду розвитку власної економіки.

Чинність прийнятого у грудні 2016 р. Закону України про створення Експортно-кредитного агентства (ЕКА) фактично блокується Меморандумом про економічну і фінансову політику від 4 квітня 2017 р., п. 13 якого говорить, що ЕКА не функціонуватиме, доки на його роботу в бюджеті не буде виділено необхідних коштів **.

Однотимчасні рішення про створення ЕКА та ігнорування його фінансових потреб – наочний приклад “провалів” української держави. Вони тим сумніші, що державний “Укресімбанк” явно не справляється із своїми функціями щодо сприяння системно важливій експортно-імпортній діяльності, а ЕКА мало стимулювати національний експорт глибокої переробки.

* 112.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://112.ua/obshchestvo/klimpush-cincadze-nazvala-cenu-voprosa-v-probleme-lesa-kruglyaka-600-mln-evromakrofinansovoy-podderzhki-es-364718.html>.

** Ukraine : 2016 Article IV Consultation and third review under the Extended Arrangement, Requests for a Waiver of Non-Observance of a Performance Criterion, Waiver of Applicability, Rephrasing of Access and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/04/04/Ukraine-2016-Article-IV-Consultation-and-third-review-under-the-Extended-Arrangement-44798>.

Тим часом акцент на розвитку такого виробництва та його спеціальна підтримка з боку держави — це шлях, яким пройшли всі успішні економіки світу і якого продовжують дотримуватися індустріальні країни. Як приклад можна навести новітню промислову стратегію ЄС, прийняту після глобальної кризи 2008—2009 рр. і націлену на пріоритетний розвиток в ЄС глибоких промислових технологій *.

Одним із загальноприйнятих інструментів таких стратегій є інститути національного розвитку (у тому числі експортно-імпортні банки та агентства), які успішно функціонують як в індустріальних економіках, так і в країнах, які їх наздоганяють. У Німеччині яскравим прикладом у цьому відношенні може слугувати банк розвитку KfW, створений ще в рамках "плану Маршалла". Сьогодні цей банк активно кредитує українську економіку **. Тим часом у самій Україні власний державний Банк реконструкції та розвитку не дістав практичного застосування і врешті-решт у 2016 р. був проданий китайським інвесторам за символічні 82,8 млн. грн. ***.

Подібні дії є тим вразливішими, що відбуваються вони із схвалення і під прямим контролем зовнішніх офіційних кредиторів. Питання про цілі та причини такої допомоги залишається відкритим. Але в даному зв'язку доречно згадати про 600 млн. євро кредиту від ЄС, однією з умов якого було скасування Україною мораторію на експорт лісу-кругляку ****.

Ця умова і кредит досить природно вписуються не тільки у промислову стратегію ЄС, але й у його "політику сировинної дипломатії" *****. Не суперечить їй і вимога кредиторів України зняти мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Як не дивно, але сьогодні ці умови доповнено ще й рядами колючого дроту, яким ЄС відгородився від біженців з бідних країн, а також планами і практичними діями із створення на їх території таборів для не бажаних в Європі мігрантів.

Наскільки ця картина відповідає доктрині саморегульованого ринку — запитання риторичне. Але, все ж, це і є реальна практика міжнародної конкуренції. Чи зуміє Україна врахувати це у своїй подальшій політиці та як саме, невідомо. Але що цілком зрозуміло, так це повна байдужість неоліберального мейнстріма до подібних проявів реального життя.

* A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery. Brussels, 10.10.2012 COM(2012) 582 final [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>

** Міністерство фінансів України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spivrobotnictvo/kreditna-ustanova-dlja-vidbudovi-%28kfw%29>.

*** Украинский банк реконструкции и развития продали китайцам, 30.11.2016 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://finance.liga.net/banks/2016/11/30/news/50812.htm>.

**** 112.UA [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://112.ua/obshchestvo/klimpush-cincadze-nazvala-cenu-voprosa-v-probleme-lesa-kruglyaka-600-mln-evromakrofinansovoy-podderzhki-es-364718.html>.

***** A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery. Brussels, 10.10.2012 COM(2012) 582 final [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>.

Список використаної літератури

1. Киссинджер Г. Мировой порядок. – М. : АСТ, 2016. – 512 с.
2. Smith D. Trump signs order to begin Mexico border wall in immigration crackdown // The Guardian. – 2017. – January 25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/25/donald-trump-sign-mexico-border-executive-order>.
3. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе, или Что делать оставшимся 99% населения? – М. : Эксмо, 2016. – С. 40.
4. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. – London, Penguin Books, 2002. – P. 221.
5. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. – М. : ИД Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – С. 248.
6. Делягин М., Шеянов В. Мир наизнанку. Чем закончится экономический кризис для России? – М. : ИД “Коммерсантъ” : Эксмо, 2009. – С. 67.
7. Рубини Н., Мим С. Нуриэль Рубини: как я предсказал кризис: экстренный курс подготовки к будущим потрясениям. – М. : Эксмо, 2011. – С. 186.

References

1. Kissinger H. *Mirovoi Poryadok* [World Order]. Moscow, AST, 2016 [in Russian].
2. Smith D. Trump signs order to begin Mexico border wall in immigration crackdown. The Guardian, January 25, 2017, available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/25/donald-trump-sign-mexico-border-executive-order>.
3. Stiglitz J. *Velikoe Razdelenie. Neravenstvo v Obshchestve, ili Chto delat' Ostavshimsya 99% Naseleniya?* [The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them]. Moscow, Eksmo, 2016, p. 40 [in Russian].
4. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. London, Penguin Books, 2002, p. 221.
5. Reinert E.S. *Kak Bogatye Strany Stali Bogatymi, i Pochemu Bednye Strany Ostayutsya Bednymi* [How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor]. Moscow, PH of the State University – High School of Economics, 2011 [in Russian].
6. Delyagin M., Sheyanov V. *Mir Naiznanku. Chem Zakonchitsya Ekonomicheskii Krizis dlya Rossii?* [The world inside out. How will the economic crisis end for Russia?]. Moscow, PH “Kommersant”, Eksmo, 2009, p. 67 [in Russian].
7. Roubini N., Mihm S. *Nuriel' Rubini: Kak Ya Predskazal Krizis: Ekstrennyi Kurs Podgotovki k Budushchim Potryaseniyam* [Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance]. Moscow, Eksmo, 2011, p. 186 [in Russian].